

LBRIS

We know
books

ISTORIA ILUSTRATĂ A FASCISMULUI

enciclopedia rao

Trauma războiului	9	Mussolini la guvernare	49
■ Statul, industria, societatea	10	■ Reforma administrației	50
■ „Baia de sânge“	11	■ „Dublul stat“	51
■ Frontul intern	12	■ Politica economică și sindicală	52
■ Veteranii și amintirea războiului	14	■ Fuziunea cu naționaliștii	55
■ Criza statului liberal	15	■ Statul educator	56
<i>Vittorio Emanuele Orlando</i>	11	■ Reforma electorală și popularii	58
<i>Futuriștii și Marinetti</i>	13	■ „Normalizarea“ și „Afacerea Matteotti“	60
<i>Italia a câștigat războiul, dar a pierdut pacea...</i>	14	■ Blocul Aventin și criza fascismului	61
Agonia statului liberal	17	<i>Miliția</i>	53
■ Guvernele fragile	18	<i>Naționaliștii</i>	57
■ „Să facem ca în Rusia“	19	<i>Giovanni Gentile</i>	59
■ „Cei doi ani roșii“	21	<i>Roberto Farinacci</i>	63
■ Crearea Fasciilor de Luptă	22	Statul autoritar	65
■ Organizațiile fasciste și <i>raisiù</i>	25	■ Călușul pus opoziției	68
■ Fasciștii în Parlament	28	■ Modificarea ordinii constituționale	69
■ Duplicitatea lui Mussolini	30	■ Legile extraordinare	69
■ Crearea Partidului Național Fascist	31	■ Represiunea antifascismului	71
<i>Francesco Saverio Nitti</i>	18	■ Politica sindicală	73
<i>Giovanni Giolitti</i>	20	■ „Bătălia grâului“	75
<i>Mussolini înainte de „Marșul asupra Romei“</i>	24	■ Politica protecționistă și cota 90	76
<i>Piatra de încercare: orașul Fiume</i>	27	■ Ordinea constituțională a statului	77
<i>D'Annunzio și Carta de la Carnaro</i>	28	■ Acordurile de la Laterano	78
<i>Crearea Partidului Comunist Italian</i>	30	<i>Augusto Turati</i>	67
„Marșul asupra Romei“	33	<i>Antonio Gramsci</i>	69
■ Un periculos vid de putere	34	<i>Tribunalul Special și domiciliul forțat</i>	72
■ Fasciștii restabilesc „ordinea“	35	<i>Carta Muncii</i>	73
■ Evenimentele se precipită	38	<i>Rosselli și „Dreptate și libertate“</i>	74
■ Adunarea de la Napoli	39	<i>Concordatul și „Acțiunea Catolică“</i>	79
■ Marșul și învestirea lui Mussolini	40	Corporatismul și cultura	81
■ Un guvern de coaliție	43	■ Intervenția statului în economie	82
■ „Bivuacul de soldați“	45	■ Corporatismul: ideologie și realitate	84
<i>Edmondo Rossoni</i>	38	■ Asistența socială	85
<i>Bianchi, De Vecchi și De Bono</i>	42	■ Asanările și educarea pentru munca agricolă	86
<i>Italo Balbo</i>	44	■ Fascismul și cultura	88
<i>„Marșul asupra Romei“ și a împrejurimilor</i>	47	■ Manifestele lui Gentile și Croce	88

■ Fascizarea culturii	90	<i>Fasciile Italiene din Străinătate</i>	130
■ Universitatea	91	<i>Dino Grandi</i>	133
■ Intelectualii în slujba puterii	92	<i>Războiul murdar</i>	135
■ Rolul Tineretului Universitar Fascist	93	<i>Războiul din Ethiopia în cântecele de epocă</i>	136
■ Literații și regimul	93	<i>Italienii împotriva italienilor la Guadalajara</i>	140
<i>Cele 22 de corporații</i>	85	<i>Galeazzo Ciano</i>	142
<i>Orașele „noi“</i>	87		
<i>Benedetto Croce</i>	90		
<i>Giuseppe Bottai</i>	95		
Credință, supunere, luptă	97	Italia în război	145
■ Aparatul de control	98	■ De la nonbeligeranță la intervenție	147
■ Mass-media și regimul	99	■ „Lovitura de pumnal în spate“	148
■ „Cinematografia este cea mai puternică armă“	99	■ Războiul din Balcani	149
■ Arta în slujba puterii	100	■ Pierderea imperiului din Africa	150
■ „Italianul nou“	102	■ Războiul subaltern	151
■ Organizarea timpului liber	104	■ Încurcatele afaceri balcanice	152
■ Școala de la Gentile la Bottai	105	■ Frontul intern	153
■ Sportul și cultul forței fizice	106	■ Căderea lui Mussolini	156
■ Femeile și regimul	108	■ Cele 45 de zile	159
■ Legile rasiale	109		
<i>Radioul și Institutul Luce</i>	101	<i>„Cesul deciziilor irevocabile“</i>	146
<i>E42 și EUR</i>	103	<i>Grădinile de legume ale războiului</i>	153
<i>Expoziția Cinematografică de la Veneția</i>	104	<i>Ședința Marelui Consiliu: „lovitura de stat“</i>	155
<i>Organizațiile de tineret</i>	107	<i>„Trauma“ de la 8 septembrie</i>	157
<i>Achille Starace</i>	111	<i>Masacrul din Cefalonia</i>	158
Regimurile fasciste din Europa	113	Cele 600 de zile ale Republicii de la Salò	161
■ Câte regimuri fasciste au existat?	114	■ Nașterea Republicii Sociale Italiene	162
■ Austrofascismul	115	■ Un stat vasal Reichului	163
■ Spania generalisimului Franco	119	■ Salò: o întoarcere la origini?	164
■ <i>Estado novo</i> al lui Salazar	121	■ Eșecul naționalizării	165
■ Europa Răsăriteană	122	■ Rezistența partizanilor	169
■ Slovacia și Croația	123	■ Masacrele nazisto-fasciste și rezistența civilă	170
■ Crucile cu Săgeți și Garda de Fier	124	■ Deportarea evreilor	172
■ Polonia și Grecia	126	■ Sfârșitul lui Mussolini	174
■ Crucile de Foc și rexismul	126		
<i>Regimul nazist</i>	116	<i>Alessandro Pavolini</i>	164
<i>Regimul de la Vichy</i>	118	<i>Conducătorii Republicii Sociale Italiene</i>	166
<i>Național-socialismul olandez</i>		<i>Răzbumarea împotriva trădătorilor</i>	168
<i>și colaboraționismul norvegian</i>	122	<i>Jurnalul lui Ciano</i>	169
<i>Fascismul în țările anglo-saxone</i>	125	<i>Război de eliberare, război civil, luptă de clasă</i>	170
De la Mare nostrum la Imperiul African	129	<i>Achtung banditen!</i>	171
■ Începutul anilor 1920	130	<i>Razia din ghetoul din Roma</i>	172
■ Revizuirea tratatelor	130	<i>Lagărele de concentrare din Italia</i>	173
■ Politica colonială italiană	131	<i>Piața Loreto</i>	175
■ Politica „greutății hotărâtoare“	132		
■ O diplomatie agresivă	134	Moștenirea fascismului	177
■ „Locurile de sub soarele african...“	135	■ Epurări și continuitate	178
■ Autarhia	136	■ Constituția și înființarea MSI	179
■ Intervenția în Spania	137	■ Strategia tensiunii	182
■ Axa Roma-Berlin	141	■ De la MSI la Alianța Națională	184
		<i>Iulie 1960: noul antifascism</i>	182
		<i>Organizațiile extraparlamentare de dreapta</i>	183
		Cronologie	187
		Indice de nume	190

Trauma războiului

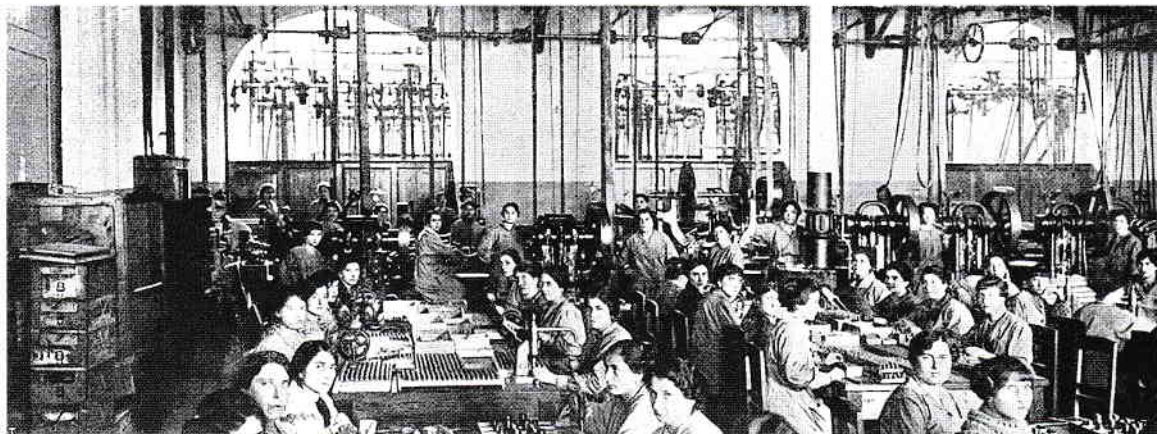

Războiul din anii 1915–1918 a transformat profund structurile economice, politice și sociale ale Italiei. Unele dintre aceste schimbări, legate de asemenea de exigențele unui conflict care s-a dovedit a fi mult mai lung decât se estimase, au fost ireversibile. În primul rând, intervenția statului în economie – devenită tot mai masivă pentru a îndrepta producția industrială către scopuri de război – va fi o caracteristică aparte a acțiunii guvernelor postbelice. Printre noutățile cele mai evidente pe care caracterul total al războiului le-a generat a fost implicarea populației civile; în fața traumei conflictului, rolul propagandei a devenit foarte important. Dar războiul a accelerat mai ales anumite transformări relevante în domeniul politic: pentru prima dată, masele populare au dobândit o vizibilitate și o greutate politică specifice, iar sistemul de guvernare liberală, care garantase țării o relativă stabilitate politică, a intrat într-o criză ireversibilă.

AFIȘ CU UN INFANTERIST ITALIAN
(la p. 8).

PLECAREA PE FRONT
(în deschidere).

ITALIENCE ÎN FABRICĂ
Exigențele de război au impus recurgerea masivă la mâna de lucru feminină în sectoare în mod tradițional rezervate bărbaților.

STATUL, INDUSTRIA, SOCIETATEA

Pe parcursul primului război mondial, pentru prima oară de la unificarea politică a Italiei, statul a îndeplinit rolul de catalizator direct al unei experiențe colective, de masă. A fost inaugurată o politică de dirijism în domeniul economic: statul, principala instituție care solicită comenzi industriei, contribuie la dezvoltarea sectoarelor „auxiliare“ (chimia, siderurgia, industria constructoare de mașini etc.), puse sub controlul Ministerului Armelor și Munițiilor. Comenzile de război favorizează procesul de concentrare industrială care, început încă din epoca lui Giolitti, a înregistrat o considerabilă accelerare. Rolul Armatei a fost determinant și în economie: generalului Alfredo Dallolio îi este încredințată în 1915 conducerea Subsecretariatului Armelor și Munițiilor (ulterior minister), în a cărui subordine a trecut gestiunea Mobilizării Industriale.

Dirijismul statal s-a manifestat și în domeniul controlului social: înăsprirea normelor represive a fost un semn al profundelor transformări ale organizării muncii în fabrici. În fabricile militarizate care lucrau pentru război, o rigidă disciplină a muncii consideră abandonarea locului de muncă dezertare. Statul a devenit arbitru în negocierile întreprinderilor, iar salariile au fost mult micșorate. În plus, pentru a înlocui bărbații chemați pe front, în fabrici au intrat pentru prima oară femeile. Ele au fost angajate și în birouri, și în serviciile publice, iar contactul cu realitatea muncii, ce nu avea legătură cu universul domestic, a reprezentat un element de emancipare a femeii, care însă a fost brusc stopată după război.

Militarizarea clasei muncitoare, extinderea controlului statului asupra multor sectoare ale activității economice și civile, creșterea puterii executivului și a

ÎN TRANȘEE

Tranșeea a fost principalul instrument al războiului de poziție. Aici, soldații trăiau în condiții de igienă foarte precare. Era locul unde infanteristul stătea zi de zi, așteptând atacul dușmanului și ordinul de a avansa către tranșeea inamică. A fost și locul în care s-a creat o nouă solidaritate între combatanți.

RĂZBOIUL

Tragedia conflictului într-o viață din cotidianul socialist Avanti!

TRENTO ȘI TRIESTE

Alegoria celor două simboluri ale ținuturilor aflate încă sub dominație străină: Trentino și Veneția Giulia, pe care Italia le revendică de la Austro-Ungaria.

rolului statului: iată semnale importante ale unui proces ireversibil – o dată cu conflictul, societatea civilă a fost subordonată imperativelor producției pentru front.

Și lumea rurală a fost afectată de război. Părăsirea pământurilor – în 1918 epidemia de gripă spaniolă a făcut tot atâtea victime printre civili cât printre militarii de pe câmpurile de bătălie – de către țărani chemați pe front reduce producția agricolă: importurile de cereale cresc vertiginos, au loc revolte împotriva comercianților acuzați de realizarea de stocuri și de creșterea artificială a prețurilor, clasele agrare văd cum li se diminuează veniturile, iar micii proprietari suferă un proces de proletarizare, devenind adeseori salahori. După război, promisiunea de „a da pământ țăranilor“ stă la baza nemulțumirilor și acțiunilor unei clase sociale care în unele zone trece la ocuparea pământurilor.

„BAIA DE SÂNGE“

Conflictul a tulburat existența a milioane de țărani-soldați care, pentru prima oară, au experiența directă (și nu indirectă, precum obligația de a plăti taxele) a ceea ce înseamnă a fi „italian“. Încorporarea obligatorie a fost pentru ei un element de aculturație națională. Proverbiala resemnare a țăranului – reală sau presupusă? – a fost pusă la grea încercare de realitatea impersonală și alienatoare a vieții de tranșee, unde motivațiile idealiste și patriotice ale „războiului cel drept“ erau greu de acceptat. La răspândirea entuziasmului față de intervenție contribuiseră intelectuali implicați precum Gabriele D’Annunzio, în „radioasele zile de mai“ ale lui 1915. Ziaristi, filozofi și literați au fost protagoniștii „intervenționismului culturii“ în viața civilă. Războiul a fost considerat de scriitori precum Giovanni Papini, Giuseppe Prezzolini și

VITTORIO EMANUELE ORLANDO

Născut la Palermo în 1860, anul expediției lui Garibaldi în Regatul celor Două Sicilii, Vittorio Emanuele Orlando face parte din acea nouă generație de oameni politici a Regatului Italiei de după *Risorgimento*.

La douăzeci și doi de ani, devine profesor de drept constituțional fără catedră și intră în politică.

Ales deputat liberal în 1897, este ministru al Justiției, al Învățământului și al Afacerilor Interne în guvernele Giolitti, Salandra și Boselli.

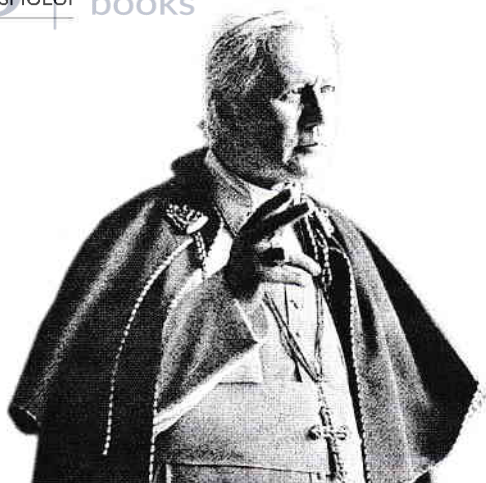
După retragerea de la Caporetto din 1917 și demisia lui Boselli, este investit de rege în funcția de prim-ministru. După victoria din primul război mondial, își păstrează funcția până în 1919, an în care demisionează în urma unui dur conflict cu președintele american Woodrow Wilson la conferința de la Versailles. În 1931, pentru a nu jura credință fascismului, părăsește învățământul universitar. În 1946, este ales în Adunarea Constituantă și este senator de drept în prima legislatură republicană. Moare la Roma în 1952.

BENEDICT AL XV-LEA

Papa s-a pronunțat împotriva „inutilului masacru“ și a afirmat că îndepărtarea societății civile de învățăturile Bisericii este cauza războiului.

**MANIFESTAȚIE
INTERVENȚIONISTĂ
LA MILANO**
(jos).

**GABRIELE D'ANNUNZIO
ÎN UNIFORMĂ**

mai ales de futuriști ca Filippo Tommaso Marinetti și ca o ocazie de a lichida sistemul parlamentar întemeiat de Giolitti. Pentru mulți intelectuali de pe front, încadrați ca ofițeri, a fost foarte traumatizantă întâlnirea cu realitatea războiului, o adevărată „baie de sânge“ care a schimbat rolul tradițional al ofițerului în rezervă.

FRONTUL INTERN

Caporetto a fost un moment de cumpănă pentru implicațiile psihologice ale traumei înfrângerii și violării pământului țării. În fața dezertărilor, rebeliunilor și a scăderii moralului trupelor, comandamentele militare au atras atenția asupra anacronismului tradiționalelor metode de constrângere. În vreme ce papa Benedict al XV-lea cerea încetarea „inutilului masacru“, au fost experimentate noi tehnici de comunicare în masă, precum

Birourile de Propagandă și Legătură („Serviciul P“). Pentru a restabili moralul trupelor (și al țării), s-au intensificat activitatea preoților militari și difuzarea ziarelor de tranșee, a căminelor soldățești și a bordelurilor, pentru a distra atenția militarilor de la ororile războiului. Ierarhiile militare și politice – mai ales noul guvern Vittorio Emanuele Orlando – s-au ocupat și de starea sufletească a „frontului intern“, adică de populația civilă. Presei i s-a cerut să-l

FUTURIȘTII ȘI MARINETTI

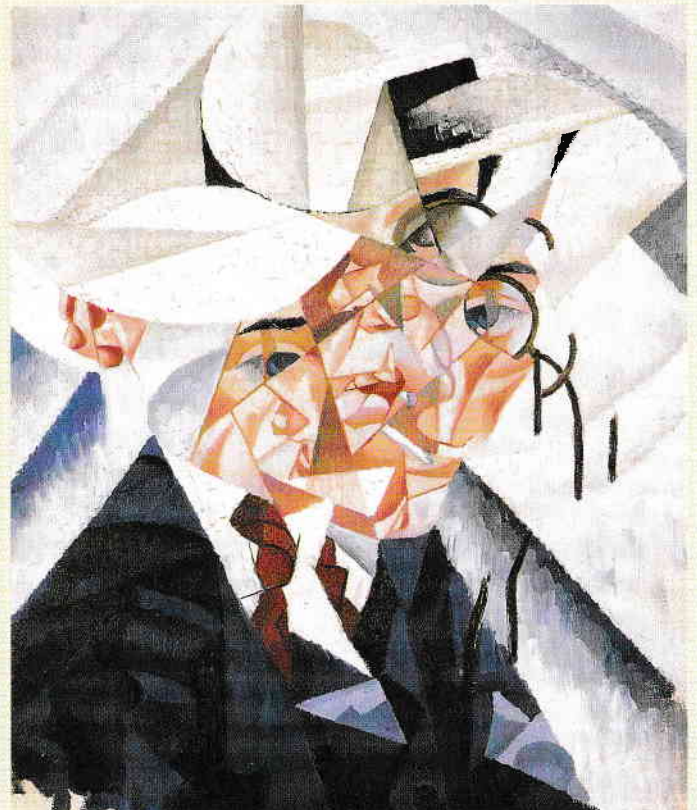
Mișcarea literară și artistică numită „Futurism” a fost fondată de Filippo Tommaso Marinetti, care a publicat în cotidianul *Le Figaro*, la 20 februarie 1909, articolul *Fondation et Manifeste du Futurisme*. În Italia, mișcarea s-a bucurat de un mare succes înainte de război în domeniul artelor figurative, cu participarea unor personalități precum Umberto Boccioni, Carlo Carrà, Gino Severini, Giacomo Balla; în domeniul literar, cu Papini și Ardengo Soffici, care în 1913 au înființat revista *Lacerba*, deschisă futuristilor milanezi. În perioada interbelică, sub auspiciile lui Marinetti, mișcarea a cunoscut un nou moment de succes grație lui Balla și unor pictori ca Enrico Prampolini. În afara Italiei, importante centre de răspândire a futurismului au fost Parisul și Rusia. Futurismul „politic” nu poate fi despărțit

de fondatorul său. Avocat din obligație familială, poet din pasiune, Marinetti își petrece tinerețea la Paris, recitând în teatre versurile poezilor francezi. În 1905, mutându-se la Milano, înființează revista *Poesia* și își exprimă poziția politică naționalistă și antisocialistă în tragedia satirică *Regele chefuiește*. Redactor al manifestelor mișcării publicate până în ajunul războiului, Marinetti dă viață „seratelor” futuriste și altor forme de

agregare a intelectualilor și artiștilor, reuniți de voința comună de „a șterge trecutul”: conferințe, manifestări de poezie, muzică, pictură, sculptură, arhitectură. Campaniile politice ale futuristilor sunt dominate de disprețul pentru democrație, de clericalism și de antipacifism. Războiul este elogiat ca fiind singura „igienă” a lumii, precum în poezia lui Marinetti *Zang Tumb Tumb* (1914). Voluntar în război, rănit și decorat, Marinetti, ca și mulți alți futuristi, susține pe față mișcarea fascistă în 1919, iar în anii imediat următori devine o figură de prim-plan a regimului. Este numit secretar al Sindicatului Național Fascist al Scriitorilor și devine membru al Academiei Italiene în 1929.

Boccioni călare în uniformă oficială (sus); Palazzeschi, Papini și Marinetti (în picioare, de la stânga la dreapta) și Carrà și Boccioni (așezați), fotografiați la Florența în 1914; Gino Severini, Autoportret (1912).

DEZONOAREA ÎNFRÂNGERII

Străpungerea frontului de către austrieci și germani în octombrie 1917 a fost evenimentul-cheie al războiului italian.

Din prăbușirea unei armate demoralizate și dintr-o răsturnare care a devenit radiografia limitelor statului liberal s-a născut contraofensiva care a condus la victorie.

demonizeze pe inamic, să glorifice acțiunile militare italiene, să mistifice dura realitate a tranșeelor: aceasta era „minciuna de război“, un fenomen care se va extinde sub fascism și mai ales în timpul celui de-al doilea război mondial. Au fost experimentate noi instrumente de control social, specifice unei societăți care devenea tot mai mult una de masă.

1917 a fost un moment decisiv: veștile despre revoluția bolșevică din Rusia și creșterea speranței încheierii păcii au dat protestelor împotriva scumpirilor conotații mai mult politice. Este cazul grevei din august 1917 de la Torino și al răscoalelor țărănești. Dar 1917 a fost mai ales anul „dezastrului de la Caporetto“: o traumă la care o parte a societății civile (burghezia urbană mică și mijlocie, funcționarii, comercianții, liber-profesioniștii) a reacționat întărind sentimentul identității colective și al

solidarității patriotice, rod al nevoii de a apăra integritatea țării, dar și al voinței de a se regrupa în jurul națiunii în pericol.

VETERANII ȘI AMINTIREA RĂZBOIULUI

Tensiunile s-au manifestat sub forme uneori iraționale: prin mituri colective împrumutate dintr-un trecut aparent ordonat și prin agresarea dezertorilor, a socialiștilor pacifiști și a muncitorilor care lucrau în fabricile militarizate. Decretul împotriva „defetismului“ din 1918 a fost un semnal îngrijorător al acestei agresivități, iar în perioada interbelică a fost un leitmotiv inițial al veteranilor și apoi al fascismului, împotriva celor „rămași la vatră“. Când armata a fost demobilizată, veteranii s-au simțit frustrați față de prestația guvernanților la tratativele de pace, printre tovarășii de luptă răspândindu-se un sentiment de

ITALIA A CÂȘTIGAT RĂZBOIUL, DAR A PIERDUT PACEA...

Mitul „victoriei mutilate“ a fost răspândit de locuitorii orașului Fiume și naționaliști și amplificat de fasciști. Italia victorioasă n-a obținut ce se aștepta de la tratatele de pace. Pactul de la Londra din aprilie 1915 (semnat fără știrea Parlamentului) legase intervenția în război alături de Franța și Anglia de cedarea unor teritorii: Trentino, sudul Tirolului, Venezia Giulia, Istria (dar nu și Fiume), nordul Dalmației și insulele din fața acesteia. Un asemenea

acord este depășit de fapte în 1918, mai ales după enunțarea celor „14 Puncte“ ale președintelui american Woodrow Wilson. În acestea erau reclamate, printre altele, publicarea tratatelor, reducerea armamentelor, reglementarea chestiunii coloniale și rectificarea granițelor italiene potrivit principiului naționalităților. Nerespectate în cazul Tirolului, atribuit Italiei, dar în mod clar „german“, acestea au fost în schimb aplicate în cazul Dalmației și Istriei, înglobate în noul regat al Iugoslaviei după fărâmițarea Imperiului Austro-Ungar. „Pacifismul“ lui Wilson, care în Italia s-a bucurat de succes chiar și

în rândul pacifiștilor moderați, nu l-a făcut pe ministrul Afacerilor Externe Sidney Sonnino să adopte o poziție mai moderată. Refuzul de a participa la Versailles la tratativele pentru redefinirea ordinii europene – concluzionată fără a respecta principiul autonomiei popoarelor, precum în cazul Imperiului Otoman – a pus Italia în fața faptului împlinit. Guvernul Nitti ratifică tratatele de pace și rezolvă problema orașului Fiume prin Tratatul de la Rapallo din 1920. Dar, potrivit retoricii fasciste, Italia a pierdut pacea din cauza ignoranței „vechii“ lumi politice liberale.

„comuniune“. Adevărata familie nu mai era aceea visată și idealizată pe front, ci cea a propriilor camarazi: războiul crease o masă de dezrădăcinați incapabili să se reintegreze pe deplin în viața civilă. În lumea variată și multiformă a celor întorși de pe front – o componentă esențială fiind Asociația Națională a Combatanților (1918), cu caracter democratic – un rol deosebit l-au avut voluntarii din detașamentele de asalt din Marele Război. Împărtășind o ideologie inspirată din cultul forței și dezamăgiți de rezultatele prozaice ale unui război trăit periculos, aceștia au înființat asociații repede absorbite de grupările fasciste; să nu uităm însă acele facțiuni – Voluntarii Poporului – care în vara lui 1921 au devenit grupări democratice. Războiul a devenit „Marele Război“

CRUCEA NEAGRĂ CU CAP DE MORT ȘI PUMNAL

Cu o puternică solidaritate de breaslă și plini de încredere, Voluntarii nu s-au „molipsit“ de defetism. Când s-a încheiat războiul, mulți dintre ei au aderat la mișcarea naționalistă și fascistă.

REPREZENTANȚI AI ȚĂRILOR ÎNVINGĂTOARE

Primul de la dreapta este Vittorio Emanuele Orlando (jos).

după încheierea păcii, conflictul devenind mit și instrument ideologic, spectacol și modalitate de „educare națională a maselor“. S-au înmulțit monumentele ridicate în cinstea celor „căzuți“ (și nu a celor morți), muzeele, parcuri ale aducerii aminte, dar și poeziile, imnurile, și cântecele populare.

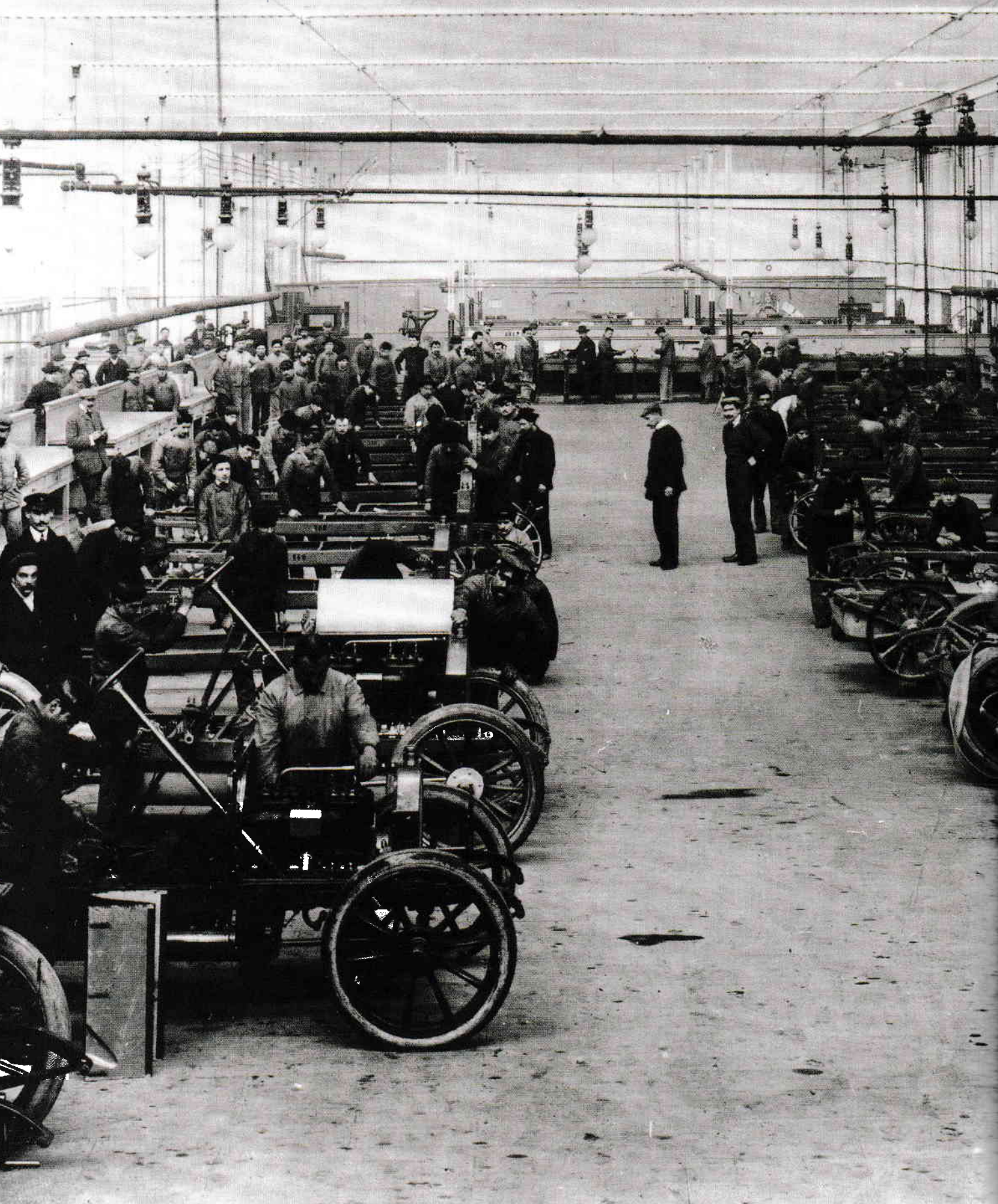
CRIZA STATULUI LIBERAL

Războiul a accelerat dezagregarea sistemului politic și a statului liberal: elementul care a intrat în criză a fost tradiționala separare dintre guvernanți – parlamentarii, miniștrii (adesea din marea burghezie și din burghezia mijlocie) – și cei guvernați, adică populația, cel mai adesea exclusă sau aflată la periferia vieții politice. Extinderea dreptului de vot și apariția unor noi partide de masă au avut o enormă importanță.

LBRIS

We know
books

Agonia statului liberal

Primul război mondial a dus la consecințele sale extreme: criza politică italiană și în special sistemul liberal care, mai ales în primii cincisprezece ani ai secolului, cu guvernele lui Giovanni Giolitti, asigurase țării stabilitatea politică. Apariția partidelor de masă – Partidul Socialist, Partidul Popular Italian, partid catolic, Partidul Comunist – lărgeste peste măsură „sfera publică”. Cadrul s-a pus în mișcare ulterior o dată cu nașterea unui nou spectru politic, ale cărui contururi și conținuturi au apărut încetul cu încetul mai puțin șterse și neclare: Fasciile de Luptă, înființate de Benito Mussolini în martie 1919, destinate să devină un partid de masă în câțiva ani. De altminteri, au fost ani marcați de sfâșietoare și profunde semne de nemulțumire socială și politică, de lupte țărănești și muncitorești, de fapte răsunătoare (ocuparea orașului Fiume de către „legionarii” lui D’Annunzio). Drept fundal, toate acestea aveau ceea ce era deja o evidentă „agonie” a statului liberal.